

Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış
Nevin Önerk Armağanı, Ankara 1997: 83-92

Modern Çuvaş Şiirinin Doğuşu: İvanov ve Tukay

Emine CEYLAN*

Yirminci yüzyılın başında, birinci Rus devriminin çalkantıları içinde, çarlık yönetimine karşı, yazdıkları şiirlerle uyanış çağrıları yapan iki büyük şair: Biri henüz onbeş yaşındaki Çuvaş K. V. İvanov,¹ diğeri ise ondokuz yaşındaki Tatar A. Tukay. İlki yirmibeş, ikincisi ise yirmiyedi yıllık kısacık yaşamlarına sığdırdıkları mücadeleleri ve şiirleriyle, bugün Çuvaş ve Tatar¹ halklarının en büyük, en verimli şairleri olarak tanınıyorlar.

Tukay adı ve Tukay'ın şiirleri Türk insanı için yabancı değil. Bu konuda yapılmış araştırmalara rastlamak mümkün.² İvanov ise, Tukay'la yaşamları arasındaki ilginç benzerliklere, Çuvaş ve Tatar toplumsal hareketlerinde, Çuvaş ve Tatar şiirinin gelişmesinde üstlendikleri rollerin aynılığına karşın (1990 yılı İvanov'un yüzüncü doğum yılı olması nedeniyle Unesco tarafından İvanov yılı ilan edilmiş olsa da) Türkiye'de adı duyulmamış bir şair. Bu nedenle, temelleri İvanov tarafından atılmış olan modern Çuvaş şiirinin doğuşu özellikle İvanov ve Tukay ilişkisi çıkış noktası alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Modern Çuvaş şiirinin doğuşu ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki toplumsal hareketlerden, özgürlük mücadelelerinden bağımsız düşünülemez. Bölgedeki diğer halklar gibi Çuvaşlar için de ondokuzuncu yüzyıl bir kimlik arayışı dönemi olmuştur. Çoğunluğu Orta Volga bölgesindeki Çuvaş Cumhuriyeti içinde yaşayan ve 1979 sayımına göre toplam sayıları 1. 751. 366 olan Çuvaşlar (Akiner 1983: 72-73), yaygın kanıya göre Bulgar

* Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Bu yazıda Tatar terimi, bugünkü Tataristan Cumhuriyeti sınırları içindeki halkı, Tatarca terimi de Kazan ağzına dayalı Tatar yazı dilini anlatmak için kullanılmıştır.

² Ö. A. Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966: 144-151, TKAE 15; F.Özkan, *Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma*, Ankara 1994, TKAE; F.Özkan, "Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı V* (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri), sayı 531, Mart 1996: 1044-1080.

Türklerinin³ torunları olan tek Türk halkı. Tatar aydınlarının, kendilerinin de Bulgar Türklerinin torunları olduklarını öne sürmelerine ve Volga Bulgar Devleti döneminde Arap harfleriyle Bulgarca (Eski Çuvaşça) olarak yazılmış mezar taşlarını bugünkü Tatarcaya göre (bir z/ş dili gibi) okumaya çalışmalarına karşın⁴ Tatarların etnik kimliği konusu tartışmalıdır. Genel kanı, Bulgar, Altın Ordu-Kıpçak ve Türkleşmiş Fin-Ugor öğelerin içiçe olduğudur (Golden 1992: 393). Kesin olan, Tatarların ve Bulgar-Çuvaşların Moğol istilası, Altın-Ordu dönemi, Kazan Hanlığı dönemi ve ardından da Rus işgali döneminde aynı coğrafi, toplumsal ve kültürel koşulları paylaşmış olmalarıdır.

Diğer Türk halkları gibi Çuvaş ve Tatarların da zengin bir sözlü halk edebiyatı gelenekleri olmasına karşın, Çuvaşça ve Tatarca ancak ondokuzuncu yüzyılda yazı dili olmuş ve bu ürünler de ancak bu dönemden itibaren konuşma dili ile yazıya geçirilmeye başlanmıştır.⁵ Tatarlar ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına değin ortak yazı dili olan Çağatayca'yı kullanmışlar, konuşma dili ile yazı dili arasında büyük ayrımlar oluştuğu için ünlü Tatar

³ Bulgar Türklerinin milat sıralarından başlayarak Batı Sibiry ve Güney Urallardan Orta Volga bölgesine doğru sürekli göç eden Türk boyları arasında yer aldıkları (Kurat 1949: 781) ve r/l dili konuştukları kabul ediliyor. Attila'nın imparatorluğu içinde yer alan Bulgar Türkleri, onun 453 yılında ölümünden sonra Utigur ve Kutrigur olarak ikiye ayrılmışlardır. Kutrigur kolundan gelenler yedinci yüzyılda Büyük Bulgaristan'ı, Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuşlar, 864'te Hristiyanlığı kabul etmişler, 1018'de Bizans yönetimi altına girmişler ve yavaş yavaş asimile olarak dillerini de unutmuşlardır. Utigurlar ise Orta Volga bölgesine göç ederek Volga Bulgar Devleti'ni kurmuşlar, yedinci, sekizinci yüzyıllarda İslam ülkeleriyle girdikleri ticaret ilişkileri sonucu müslümanlığı kabul etmeye başlamışlardır. Volga Bulgar Devleti 1237'de Moğol-Türk ordusu tarafından yıkılmış, bugünkü Çuvaşistan toprakları, önce Altın-Ordu, sonra da Altın-Ordu'nun dağılmasıyla kurulan hanlıklardan biri olan Kazan Hanlığı yönetimi altına girmiştir. 1552'de Rus çarı Korkunç İvan'ın Kazan Hanlığı'nı yıkmasıyla bölge Rus yönetimine girmiştir. Çuvaş adı da ilk kez bu dönemde kullanılmıştır.

⁴ Ör. U. Bayçura, "Tatarca-Bulgarca Bazı Dilbilim Verilerine Göre Kazan Tatarlarının Menşei", *TKA* 22 (1-2), 1984: 186-198 (çev. Dilek Elçin); U. Baitchura, "On the Relation of the Volga Bulgar Language to Qazan Tatar and to Some Other Languages", *Journal of Turkish Studies* 20, 1996: 24-45; İ. Nadirov, "Süz Sängätiniñ Başı-Halqı İcatında", *Tatarica* 1987: 143-157.

⁵ Bu dönemde yazıya geçirilmiş olan metinler içinde A. A. Fuchs (1840), V. Sboyev (1851), S. M. Mihaylov (1853), N. İ. Zolotnitskiy (1871), N. İ. Aşmarin (1882, 1900), İ. N. Yurkin (1898), ve G. Timofeyev (1896, 1901)'e ait olanlar özellikle söz edilmeye değer (Benzing 1959: 844).

aydını Kayyum Nasırî, Şihâbeddin Mercânî ile birlikte 1871-1897 yılları arasında halkın konuştuğu dili yazı dili haline getirmeye çalışmış ve Tatar olduğunu söyleyen ilk kişi olarak Tatar adının yerleşmesinde etkili olmuştur.⁶

Arap harfli mezar yazıtları dışında, ondokuzuncu yüzyıla değin yazılı metni bulunmayan Çuvaşça, çarlık Rusyası içinde Hristiyan misyonerlerin çabaları sonucu bir yazı dili olmuş ve ilk Çuvaşça kitaplar 1804-1805 yılları arasında yayımlanmıştır. Kiril kökenli misyoner yazısı kiliseye hizmet amacıyla kullanılmış, dinsel öyküler, kutsal kitaplar Çuvaşçaya çevrilmiştir (Benzing 1959: 843). N. İ. İl'minskiy ve N. İ. Zolotnitskiy tarafından geliştirilmiş olan Rus alfabesine dayalı Çuvaş yazısı karmaşık bulunduğu için uzun ömürlü olmamıştır. Bugün kullanılan ve ses yazımına dayalı olan Çuvaş alfabesi, ünlü Çuvaş eğitimcisi (ve İvanov'un hocası) İ. Ya. Yakovlev tarafından 1872'de düzenlenmiştir (Benzing 1959: 842-843).

Çuvaş ve Tatar yazı dillerinin doğduğu ondokuzuncu yüzyıl, aynı zamanda büyük toplumsal çalkantıların da yaşandığı bir dönem. Ruslara haraç ödemek zorunda olan Çuvaş ve Tatar köylüler, yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş ellerindeki tüm toprakları yitirdiler ve iş aramak için şehirlere göç ettiler. Yoksul insanların çektiği acılar edebiyata konu olmaya başladı. Yüzyılın başında, 1804 yılında kurulmuş olan Kazan Üniversitesi ile İ. Ya. Yakovlev tarafından kurulmuş olan ve Rusya içindeki tek Çuvaş okulu olan Simbirsk (Çuvaşça *Çimpir*) Okulu (Çuvaş Üniversitesi de deniyordu) Tatar ve Çuvaş edebiyatçılarının Rus yazarlarını tanımalarına ve onlardan büyük ölçüde etkilenmelerine yol açtı. Birinci dünya savaşının sonuna kadar Çuvaş edebiyatında Rusçadan yapılmış çeviriler büyük yer tutuyor. A. S. Puşkin, L. N. Tolstoy, M. Yu. Lermontov, N. A. Nekrasov, İ. A. Krilov, S. T. Aksakov'un eserleri, Andersen masalları, Rus eğitimci

⁶ Çağatay yazı dili döneminde de Tatarca yazılı metinler olduğu görüşü tartışılmaktadır. Bu metinler, Volga Bulgarcasıyla yazılmış mezar taşları yanında yer alan z/ş dilli taşlar ve Kazan bölgesine ait yarlık ve bitiklerdir. Tartışmalar için bkz. T. Tekin, *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, TDK 531, Ankara 1988: 7; M. Erdal, *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*, Wiesbaden 1993: 12-17; Halasi Kun, "Philologica III. Kazan Türkçesine ait dil yadigârları", *DTCF Dergisi* VII-4, 1949: 603-644; F. Hekimcanov, "Volga bulgar Mezar Kitabelerinin Dili Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları* 28(1-2), 1991: 197-200; A. Temir, "Tatar Edebiyatında Şiir", *Türk Kültürü Araştırmaları* 28(1-2), 1991: 241-290; A. M. Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK 658, Ankara 1996: 1-14.

Tukay ise Kazan'a döndükten sonra önce El-İslah, sonra Yeşin adlı mizah dergilerinde şiirler ve düzyazılar yayımlamış, Yeşin dergisinin kapatılmasından sonra da 1910 yılında Yalt-Yult adlı mizah dergisini çıkarmaya başlamıştır. Ancak o da İvanov gibi çektiği sıkıntılar nedeniyle hastalanır. Halkı için de umutsuzdur. Bu umutsuzluk son dönem şiirlerine de yansır. 1913'te henüz yirmiyedi yaşındayken İvanov gibi tüberküloz nedeniyle Kazan'da bir hastahane'de ölür (Battal-Taymas 1966: 147-153, Özkan 1996: 1055-1056).

Doğduğu ve öldüğü köy olan Slakbaş'ta bir anıtmezarı ve müzesi bulunan İvanov'un adına 1967'den beri her yıl güzel sanatlar alanında ödüller veriliyor. Ayrıca Çuvaş Cumhuriyeti'nde İvanov adlı Çuvaş Devlet Akademi Drama Tiyatrosu var ve yine Çuvaş Cumhuriyeti'nin başkenti olan Çeboksarı'da 1950 yılında dikilmiş bir İvanov heykeli ve İvanov adlı bir sokak bulunuyor. İvanov'un sağlığında düşlediği ama gerçekleştiremediği *Narspi* operası da çok ünlüdür (İvanov 1990). İvanov'un yüzüncü doğum yıldönümü olan 1990 yılı da Unesco'nun 25. dönem toplantısında önemli tarihler takvimine sokulmuş ve 1990, İvanov yılı ilan edilmiştir (ural sassi, Aralık 1990, no 30, s. 3).

Yazıldıkları dönemden beri güncelliklerini yitirmeyen ve Rusça, Başkurtça, Tatarca, Dağ Maricesi, Ova Maricesi, Ukraynca, Mordvince, Bulgarca, Udmurtça, Azerice, Macarca, Sırp-Hırvatça ve İtalyancaya çevrilmiş olan İvanov'un şiirleri üzerinde çok şey söylenmiş, çok şey yazılmıştır. Özellikle *Narspi* şiiri Çuvaş edebiyatının en ünlü şiiri ve modern Çuvaş şiirinin klasiği sayılmaktadır.

İkibin dizelik bir öykü-şiir olan *Narspi*, dörtlükler biçiminde düzenlenmiş olması, eski Türk halk şiirinin en çok sevilen 4+3 duraklı yedili hece ölçüsünün kullanılmış olması, yine eski Türk halk şiiri geleneğinde olduğu gibi dize sonlarında çoğunlukla gerçekte ses benzerliği (asonans) denilebilecek yarım uyaklarla yetinilmiş olması, pek çok dörtlükte en eski Türk şiirini anımsatacak biçimde dize başı ses benzerliklerinden yararlanılmış olması nedeniyle, biçim açısından halk şiiri geleneğinin devamı sayılabilir. Ekseninde bir olay bulunması da destan türünü çağrıştırıyor.

Çuvaşların eski köy yaşamlarını, inançlarını, geleneklerini, doğa ile olan ilişkilerini *Narspi* ile Setner'in aşk öyküleri etrafında anlatan bu şiir, aynı zamanda, İvanov'un tek sevgi şiiri. Babasının, yoksul ve yiğit Setner'den ayırıp, zengin ve yaşlı Tıhtaman'la zorla evlendirdiği güzel *Narspi*'nin öyküsü, geleneksel Türk toplumuna hiç de yabancı değil. Kendi ölümü

pahasına Tıhtaman'la yaşamaya başkaldıran *Narspi* ile, daha öğrenci iken çarlık düzenine karşı verilen savaşın içinde yer alan ve bu uğurda çektiği sıkıntılarla yirmibeş yaşında tüberkülozdan ölen K. V. İvanov, birbirlerine çok benziyorlar.

İvanov'un anlattığı Silpi köyü de gerçekte, kendi çocukluğunu geçirdiği Slakbaş köyü. *Konstantin İvanov* kitabından öğrendiğimize göre (bkz. KAYNAKÇA), Slakbaş köyü Kiremet dağının eteklerinde yer alıyor. Dağın eteğindeki beyaz taşların aralarından pınarlar fışkırıyor. Bunlardan biri de köye adını veren Slak suyu. Bu pınarlar, oluklar boyunca çağlayarak akıyor. Köye ilk kez gelen bir insan, pınarların sesini değirmen sesi sanabiliyor. Köyün doğusunda büyük, kara bir orman, ortasında ise yeni yapılmış bir kilise var. Burada Çuvaşlar çiftçilik yapıyor, çizme dikip satıyorlar. Slakbaş'tan üç kilometre uzaklıkta, İvanov'un şiirindeki köye adını veren Silpi çayırı başlıyor. Şairin bu köydeki yaşamı, *Narspi* 'de küçük Senti ile verilmiş.

Çevrildiği her dilde hayranlık uyandıran *Narspi* şiiri için, pek çok eleştirmen, yazar ve bilim adamı tarafından öne sürülen görüşlerden bir bölümü şöyle:

S. A. Laşman, 1955 (İvanov 1990: 70)

Gümüş bir çingirak sesi gibi çingırdayarak akıyor Konstantin'in şiiri. Şiirin her sözü güzel, açık, yerinde ve etkileyici. Şimdiye dek işitilmediği kadar yürek coşturucu. . .

M. Ya. Sirotkin, 1957 (İvanov 1990: 72-73)

Narspi şiiri, İvanov'un en ünlü şiiri. *Narspi*'nin acılı yaşamı, sıcak yüreği, onu, öbür kardeş halkların büyük yazarları ve şairlerinin çizdiği olumlu kadın tipleriyle akraba yapıyor. İvanov'un şiir yeteneği, Çuvaş halk edebiyatı kaynağından beslenmiş, modern Rus edebiyatı etkisiyle gelişmiştir. İçeriğiyle, biçimiyle, fikirleriyle, halk yığınlarının düşünce ve ruhunu derinden işleyen *Narspi*, Çuvaş edebiyatının dilini zenginleştirmiştir.

V. Ya. Kanyukov, 1979 (İvanov 1990: 74)

İvanov'un lirik ve epik şiirlerinde Çuvaş kültürünün çok önemli bir dönemi başlıyor. Puşkin gibi, İvanov da eserlerine halk türküleriyle bilmeceleri sokuyor, Çuvaş edebiyatında ilk kez bilmeceleri şiire yerleştirip işliyor.

A. Róna-Tas, 1977 (Narspi'nin Macarca çevrisinin sonunda yazdıklarından, İvanov 1990: 88)

İvanov'un dili kristal gibi temiz, gerçek şiir dili. Şiirlerinde, özellikle düşünülmüş sözcükler yok. İvanov için, yalancı sanatın, kurnaz sözcüklerin ardına gizlenmek çok yabancı bir şey. İvanov'un şiirlerinde, çok yerde, Çuvaş halk türkülerinden alınmış örnekler var. Bu nedenle de çok özgün bir dil. . .

K. V. İvanov'un anlatımında, ilk bakışta dikkati çeken özellikler şunlar; Doğrudan anlatımı yeğlemesi, sembollere başvurmaması, insanı doğaya, doğayı insana benzeterek anlatması, eylemleri çok kullanması ve doğa yansıması sözcüklere çok yer vermesi.

Sıfatlar çok az ve basit. Betimlemeler çok yalın ve eylemlerle anlatılmış. Her şey hareket halinde. Ör. :

65. <i>Tirǐ şıvǐn işinçe,</i>	Duru suyun içinde,
66. <i>Kǐvak pilǐt yavǐnat'.</i>	Mavi bulut kıvrılıyor.
67. <i>Vatǐ yǐmra tayǐlsa,</i>	Yaşlı söğüt salınarak,
68. <i>Tisne pǐhsa savǐnat'.</i>	Ona bakıp seviniyor.

Eylemlerin çok kullanılması, doğaya bağımlı, göçebe bir toplumun izlerini yansıtıyor ve bu özelliğiyle de eski Türk halk şiirine yaklaşıyor.

25. <i>Tittim vǐrman çirilet.</i>	Kara orman diriliyor.
26. <i>Yeşil tumtir tǐhǐnat'.</i>	Yeşil elbise giyiniyor.
27. <i>Şeşenhir te yeşeret.</i>	Bozkır bile yeşeriyor.
28. <i>İlempe muhtanat'.</i>	Güzelliğiyle övünüyor.

İçerikle ilgili önemli bir özellik de bilmece, atasözü, büyü duası gibi halkbilimi ürünlerinin şiire yerleştirilmiş olmasıdır. Şiir, bu açıdan önemli bir halkbilimi malzemesidir:

207. <i>Süs hürelli hursǐ yıtǐ,</i>	Kendir kuyruklu çelik köpek,
208. <i>Pǐr kǐret te pǐr tuhat'.</i>	Bir girer de bir çıkar.
	(Bilmece: iğne)
241. <i>Çǐn simahǐn suyǐ şuk.</i>	Doğru söze ne denir.
	(Atasözü)
1426. « <i>Şitmǐl tinǐş leş yençen,</i>	"Yetmiş deniz öteden,
1427. <i>Kilet karçık Şapatan.</i>	Geliyor yaşlı Şapatan.
1428. <i>Vǐr, sur, karçık yaşkana—</i>	Üfür, tükür, kocakarı çorbaya—
1429. <i>Pǐttir usal Tǐhtaman!</i>	Ölsün kötü Tǐhtaman!
1430. <i>Utmǐl tinǐş uttinge,</i>	Altmış deniz adasında,
1431. <i>Larat', siket, yǐş pukan.</i>	Duruyor, sığıyor bakır sandalye.
1432. <i>Sikeh, sikeh, yǐş pukan,—</i>	Sıçra, sıçra bakır sandalye,
1433. <i>Pǐttir usal Tǐhtaman!</i>	Ölsün kötü Tǐhtaman!
	(Büyü duası)

Kaynakça

- AKİNER, S., 1983: *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London.
- BAITCHURA, U., 1996: "On the Relation of the Volga Bulgar Language to Qazan Tatar and to Some Other Languages", *Journal of Turkish Studies* 20: 24-45;
- BATTAL-TAYMAS, A., 1966 : *Kazan Türkleri*, TKAE 15, Ankara.
- BAYÇURA, U., 1984: "Tatarca-Bulgarca Bazı Dilbilim Verilerine Göre Kazan Tatarlarının Menşei", *Türk Kültürü Araştırmaları* 22 (1-2): 186-198 (çev. Dilek Elçin).
- BENZİNG, J., 1959: "Die tschuwaschische Literatur", *PhTF* II: 841-861, Wiesbaden.
- (İvanov 1990) = *Konstantin İvanov, Fotoal'bum*, Kandidat filologičeskiĥ nauk, A. P. Huzangay, G. S. Samsonova, Çeboksarı.
- CEYLAN, E., 1997: *Narspi*, (baskıda).
- ERDAL, M., 1993: *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*, Turcologica 13, Wiesbaden .
- GOLDEN, P. B., 1992: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Turcologica 9, Wiesbaden .
- HALASI-KUN, T., 1949: "Philologica III. Kazan Türkçesine ait dil yadigârları", *DTCF Dergisi* VII, 4: 603-644.
- HEKİMCANOV, F., 1991: "Volga Bulgar Mezar Kitabelerinin Dili Üzerine",

- Türk Kültürü Araştırmaları* 28 (1-2): 197-200.
- KURAT, A. N., 1949: "Bulgar (Volga bulgarları)", *İslâm Ansiklopedisi* 2: 781-796.
- NADİROV, İ., 1987: "Süz Sängätinñ Başı-Halıq İcatında", *Tatarica*: 143-157.
- ÖZKAN, F., 1994: *Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma*, TKAE, Ankara.
- , 1996: "Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı V (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri)*: 1044-1080.
- ÖZYETGİN, A. M., 1996: *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, TDK 658, Ankara.
- SİDOROVA, Ye. S., 1972: "Çuvaşskiy fol'klor v tvorçestve K. V. İvanova" = K. V. İvanov'un Yaratıcılığında Çuvaş Folkloru, *Çuvaşskiy yazık, literatura i fol'klor* 1: 352-364, Çeboksarı.
- TEKİN, T., 1988: *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, TDK 531, Ankara.
- TEMİR, A., 1991: "Tatar Edebiyatında Şiir", *Türk Kültürü Araştırmaları* 28 (1-2): 241-290.
- ural sassi = *Ural Sesi*, Nisan 1989, no: 30, Pelepey-Başkort ASSR. (Başkortostan gazetesinin, K. V. İvanov'un 100. doğum yıldönümü nedeniyle çıkarmış olduğu özel sayı)
- YUMART, G. F., 1974: "Revolyutsiççen çıvaşla kuşarnı poezi" = Devrime Kadarki Çuvaş Çeviri Şiiri, *Çuvaşskiy yazık, literatura i fol'klor* 4: 137-193, Çeboksarı.